

KIELIOPILLISTUMINEN MERKITYKSENMUUTOSTEN NÄKÖKULMASTA

FROM IDEATIONAL TO INTERPERSONAL:
PERSPECTIVES FROM GRAMMATICALIZATION (FITIGRA)
KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN 9.–12.2.2005

Helmikuun puolivälissä järjestettiin Belgiassa konferenssi *From ideational to interpersonal: Perspectives from grammaticalization (Fitigra)*, jonka teemana olivat kieliopillistuminen ja erityisesti kieliopillistumiseen liittyvät merkityksenmuutokset.

Kieliopillistumiseksi kutsutaan yleensä muutoksia, joissa leksikaaliset elementit tai useamman elementin muodostamat konstruktiot muuttuvat kieliopillisiksi tai joissa ennestään kieliopilliset elementit saavat uudenlaisia kieliopillisia tehtäviä. Kieliopillistumisen tutkimus on 1980-luvulta lähtien kasvanut merkittäväksi historiallisen kielitieteen osa-alueeksi. Keskeisiä vaikuttajia ovat olleet muiden muassa Elizabeth Traugott (esim. 1982, 1989, 1995 ja 2003) ja Christian Lehmann (1995 [1982]). Lehmannin panos on yhä nähtävissä morfosyntaktisiin muutoksiin keskittyvässä tutkimushaarassa. Se kartoittaa prosesseja, joissa vapaat leksikaaliset morfeemit vähitellen muuttuvat syntaktiselta asemaltaan sidonnaisemmiksi ja lopulta affikseiksi ja saavat samalla kieliopillisen funktion. Toinen keskeinen tutkimushaara on keskittynyt kieliopillistumisprosessin semanttis-pragmaattisiin muutoksiin. Tässä on tausta-

talla Traugottin kirjoituksista tuttu näkemys semanttisten muutosten hierarkkisuudesta. Sen mukaan propositionaaliset merkitykset saavat tyypillisesti ensin tekstuaalisia funktioita ja voivat lopulta muuttua ekspressiivisiksi, puhujan asennetta ilmaiseviksi.

Fitigran päämääränä oli siis koota yhteen se eri puolilla maailmaa tehtävä ja eri kieliä koskeva tutkimus, joka kohdistuu juuri edellä mainittuun kieliopillistumisen semanttis-pragmaattiseen tutkimushaaraan. Konferenssin aluksi järjestelytoimikunnan puheenjohtaja professori HUBERT CUYCKENS loi symposiumille kehykset kertomalla kieliopillistumisen historiasta ja etenkin niistä muutoksista, joita keskittyminen nimenomaan merkityksenmuutokseen hänen nähdäkseen on tuonut. Cuyckens listasi kongressin keskeisiä aihepiirejä: intersubjektivisuus, frekvenssin merkitys kieliopillistumisprosessissa sekä korpusmenetelmien keskeisyys parhaillaan meneillään olevien kieliopillistumisprosessien todentamisessa. Kielenaineksista esillä oli erityisesti diskurssipartikkeleiden kehitys. Kutsuttuja plenaariesitelmöijä oli neljä: Elizabeth Closs Traugott Stanfordin yliopistosta, Teresa Fanego Santiago de Compostelan yliopistosta, Olga Fischer Amsterdamin-

▷

ta ja Manfred Krug Freiburgista. Käsittelemme seuraavassa kolmea kongressissa toistuvasti esiin nousutta teemaa, joita on sivuttu myös suomenkielisessä tutkimuskirjallisuudessa: intersubjektiivisuutta, kieliopillistuvien ilmausten esiintymätaajuutta ja kieliopillistumiseen liittyviä analogisia prosesseja.

SUBJEKTIIVISUUS JA INTERSUBJEKTIIVISUUS KIELIOPILLISTUMISESSA

Tunnetuin plenaristeista, ELIZABETH TRAU-GOTT, esitteli tämänhetkisiä näkemyksiään koko konferenssin johtoteemana olleesta semanttisen muutoksen teoriastaan, jossa ideationaalisista merkityksistä kehittyvät tekstuaalisia (kohesiivisiä suhteita ilmaisevia) ja sitten yhä selvemmin puhujan asenteita ja uskomuksia ilmaisevia eli ekspresiivisiä tai interpersoonallisia. Traugott mainitsikin esitelmänsä aluksi, että tässä konferenssissa pidetty plenaarisitelmä sopii juhlistamaan sitä, että on tullut kulu-neeksi 25 vuotta siitä, kun hän ensimmäisen kerran esitti ajatuksiaan semanttisen muutoksen tendensseistä.

Traugottin tämänhetkinen näkemys eroaa varhaisemmista ehkä merkittävimmän sikäli, että hän puhuu interpersoonallisuuden asemesta Benvenisteä (1971 [1958]) seuraten subjektiivisuudesta ja intersubjektiivisuudesta. Lyonsin (1982) tapaan Traugott määritteli subjektiivisuuden keinoiksi, joilla joko puhuja tai hänen asenteensa ja uskomuksensa tulevat ilmi luonnollisessa kielessä. Subjektiivisia ovat Traugottin mukaan esimerkiksi puheakti- ja mentaaliverbien illokutiivinen käyttö (*I recognize the Senator from California*), episteemiset modaali-ilmaukset (*That must be wrong*), konsessiivit (*while*) ja diskursi-partikkelit (*in fact, besides*). Intersubjektiivisuudella vastaavasti tarkoitetaan keino-

ja, joilla puhuja tuo ilmi olevansa tietoinen vastaanottajan asenteista ja uskomuksista. Intersubjektiivisia ovat vuorovaikutukselliset, esimerkiksi keskustelijoiden kasvoja suojaavat keinot.

Subjektiivisuudeltaan eriaisteiset ilmaukset voidaan järjestää ei-subjektiivisen (eli ideationaalisen), subjektiivisen ja intersubjektiivisen funktion väliselle jatkumolle, joka kuvastaa historiallista todellisuutta. Kieliopillistumistutkimuksissa on toistuvasti todettu, että leksikaalisten elementtien tai konstruktioiden subjektiiviset polysemit kehittyvät myöhemmin kuin ideationaaliset, ei-subjektiiviset. Edelleen ajan kuluessa puhujat kiinnittävät enemmän huomiota kuulijoihin, ja subjektiiviset elementit kehittyvät ilmaisemaan vastaanottajaan suuntautumista eli intersubjektiivisuutta. Tätä voidaan kutsua subjektiivistumisjatkumoksi. Traugott korosti, että subjektiivistumisjatkumon toteutuminen — kuten diakronisten jatkumoiden yleensäkin — ei ole välttämätöntä; toisin sanoen subjektiiviset elementit eivät välttämättä kehity intersubjektiivisiksi. Kuten muissakin diakronisissa jatkumoissa, myös subjektiivistumisjatkumossa vanhat merkitykset voivat lisäksi myös säilyä — ja tyypillisesti säilyvätkin — uusien rinnalla.

Kieliopillistumisessa esiintyy Traugottin mukaan etenkin subjektiivistumista, sillä monet kieliopillistumisilmiöt koskevat juuri sitä, miten konstruktioit kehittyvät palvelemaan puhujan perspektiiviä, esimerkiksi sitä, kuka tekee mitä ja kenelle (sijamuodot) tai miten lausumat sijoittuvat puhe-tilanteeseen tai aikaisempiin lausumiin (aikamuodot). Intersubjektiivisuuden suhde kieliopillistumiseen on sen sijaan paljon heikompi. Traugott arveli tämän johtuvan siitä, että intersubjektiivisuus on luonteeltaan ensisijaisesti — ellei jopa ainoastaan — semanttista tai pragmaattista. Intersubjektiivisuus on pitkälle kieliopillistunutta

vain muutamissa kielissä, esimerkiksi japanissa.

Traugottin nykyinen näkemys vastaa siis osin kritiikkiin, joka on kohdistunut hänen subjektiivistumisteoriaansa. Teoriaa on arvosteltu siitä, ettei se ota huomioon vuorovaikutuksellisia funktioita, vaan subjektiivistuminen (siis intersubjektiveisuuden merkityksen kehittyminen) on tarkoittanut puhujakeskeisten asenteiden ilmaisemista (mm. Laitinen 1992: 168–171; 1993; Hakulinen ja Seppänen 1992). Traugott itsekin myönsi käyttäneensä aiemmin termiä ekspressiivinen siitä syystä, ettei osannut sijoittaa vuorovaikutuksellisuutta (intersubjektiveisuutta) historiallisesti.

Intersubjektiveisuuden ja subjektiivisuuden erottaminen tekee helpommin hyväksyttäväksi esimerkiksi modaalifunktioiden sijoittamisen subjektiivisuuden asteikolle. Aiemmissä analyyseissään Traugott (mm. 1989) on pitänyt vain episteemisen modaalifunktion kehittymistä subjektiivistumisena, ja modaaliverbien juurimerkitys on yleensäkin tulkittu objektiiviseksi olosuhteiden kuvaukseksi. Laitinen (1992, 1993) on kuitenkin osoittanut, miten nesessiiviverbien dynaamiset funktiot ovat ymmärrettävissä parhaiten puhujan ja kuulijan välisen vuorovaikutuksen pohjalta. Esimerkiksi esitettäessä murreaineistolle tyypilliseen tapaan menneitä asiainiloja olosuhteista johtuneena välttämättömyytenä (esim. *Ennen täyty tehdä kaikki esineet kotona*) on kyllä kyseessä objektiivinen fakta, mutta toisaalta välttämättömyyden ilmaus osoittaa myös sitä, että puhuja ottaa huomioon vastaanottajan tiedot ja kokemukset: sen, ettei entisajan maailma ole välttämättä tuttu toisenlaiseen käytäntöön tottuneelle nykykuulijalle. Traugottin nykyisin termein tällainen kuulijaan suuntautuminen on siis intersubjektiveivista ja propositionaalisten merkitysten intersubjektiveiviset tulkinnat ovat pragmaattisia. Kyseen-

alaiseksi tosin jää, onko intersubjektiveivistuminen todella subjektiivistumista myöhempiä. Traugott perusteli järjestystä sillä, että kaikilla intersubjektiveivisilla elementeillä on myös subjektiivista käyttöä, mutta ei päinvastoin. Samoin hän korosti myös eri merkitysten päällekkäisyyttä.

KIELIOPILLISTUVAN ILMAUKSEN ESIINTYMISTAAJUUS

Plenaristi MANFRED KRUG esiteltiin nousuvana tähtenä historiallisen kielitieteen tai ainakin englannin kielen historian alalla. Krug on tullut tunnetuksi ilmauksen esiintymätajuuden sekä muodollisen ja semanttisen muutoksen välisen vastaavuuden tutkimuksesta, erityisesti kategorisointumista kuvaavasta kieliopillisten kategorioiden ikonisuuden periaatteestaan (esim. Krug 2000). Näitä ajatuksiaan hän toi esiin plenaariesitelmässäänkin, jonka tavoitteena oli löytää kieliopillistumisen parametrejä eli tekijöitä, joiden avulla voidaan mitata kieliopillistumisen astetta. Krugia aiemmin maineillaan olevan kieliopillistumisen parametrejä ovat esittäneet muiden muassa Paul Hopper (1991) ja Christian Lehmann (1995 [1982]).

Krugin pääteesi asettuu sitä kieliopillistumisteoriassa esitettyä väitettä vastaan, että kieliopillistuminen merkitsee ikonisuuden hajoamista, koska muotojen menettäessä yhteyden alkuperäiseen merkitykseensä niiden läpinäkymättömyys lisääntyy. Krug korostaa, että vaikka syntagmaattinen ikonisuus kieliopillistumisessa väheneekin, niin paradigmaattinen ikonisuus lisääntyy. Samalla kun kieliopillistuva ilmaus muuttuu selvemmin erilaiseksi kuin prosessin lähtökonstruktio, se siis muuttuu samanlaiseksi kuin muut vastaavat kieliopilliset ilmaukset. Tätä osoittaa esimerkiksi Krugin oma tutkimuskohde, hänen emergenteiksi modaaleiksi nimittämänsä konstruktiot, ▶

kuten *be going to*, *have got to*, *want to*. Näiden kieliopillistuneet, redusoituneet muodot ovat keskenään samankaltaisia, sillä niiden fonologinen rakenne voidaan purkaa muotoon CVCə: /gɛnə/, /gɛtə/, /wɛnə/. Krugin mukaan tämä auttaa selittämään sitä, että englannin *will*-apuverbin kehityttyä futuurin ilmaisimeksi nimenomaan *wanna* on muodostunut uudeksi tahdonalaisuutta tai tahtoa ilmaisevaksi apuverbiksi, vaikka esimerkiksi sitä vanhemmalla ja yleisemmällä *wish*-verbillä olisi ollut periaatteessa paremmat edellytykset kieliopillistua. Bolinger (1980) on todennut, että siinä vaiheessa, kun verbi voi saada infinitiivitäydennyksen (esim. *want to do*, *wish to do*), se aloittaa matkan kohti apuverbistymistä. *Wish* alkoi saada infinitiivitäydennyksiä jo 1300-luvulla, kun taas *want to* kehittyi vasta 1700-luvulla. Krug nostikin esiin havainnon (Fischer ja Rosenbach 2000: 26–27), että frekvenssistä puhuttaessa täytyy erottaa se esiintymätaajuus, joka luo edellytykset kieliopillistumiselle (*frequency as a factor*), ja toisaalta se, mikä kielii kieliopillistumisesta (*frequency as an indicator*). Kieliopillistuakseen lähtökonstruktioiden täytyy siis olla tarpeeksi yleisiä. Meneillään olevasta kieliopillistumisprosessista puolestaan kertoo esiintymämäärien vaihtelu. Esimerkiksi englannin *want*-verbin frekvenssi kasvoi huikeasti 1800-luvun puolivälin jälkeen, kun muiden tahtoa ilmaisevien verbien esiintymämäärät pysyivät suunnilleen samoina. Puhutun englannin pohjalta tehty ikäryhmittäinen näennäisaikavertailu viittaa samaan suuntaan.

Krugin analyysi osoitti jälleen, että frekvenssi korreloi kieliopillisuuden kanssa. Vähemmän odotuksenmukaisena hänen sijaan piti sitä, että kieliopillistumisessa muodon ja merkityksen välinen isomorfisuus lisääntyy eli prosessin kuluessa yhä suurempi osa tietyn lekseemin esiintymistä alkaa toimia kieliopillisessa tehtävässä.

Tämä tarkoittaa usein myös vanhan ja uuden merkityksen eriytymistä: esimerkiksi *want*-verbin redusoitunut muoto *wanna* on kieliopillistunut, kun taas *want* saa yhä useammin myös nominatiivitäydennyksen. Krugin mukaan englannin tahtoa ilmaisevat verbit *desire*, *want* ja *wish* voidaan pelkästään frekvenssin ja isomorfisuuden perusteella järjestää kieliopillistuneisuudeltaan samaan järjestykseen kuin perinteisten parametrienkin perusteella. Näistä kolmesta suuritaajuisin on *will*, ja Krugin aineistossa 99,1 prosenttia kaikista sen esiintymistä edusti kieliopillista käyttöä. Pienifrekvenssisin verbeistä on *desire to*, ja sen esiintymistä vain 4,2 prosenttia oli kieliopillisessa käytössä. *Want to* sijoittuu kummankin parametrin osalta näiden kahden välille. Tämän perusteella *will* on verbeistä pisimmälle kieliopillistunut, *desire to* vähiten kieliopillistunut. Kieliopillistumisen asteen kannalta frekvenssi ja isomorfisuus antavat täsmälleen saman tuloksen kuin jos tarkasteltaisiin paradigman kokoa, semanttista sisältöä, muodon kuluneisuutta, fonologista hahmoa (tavuluku, pituus) ja syntaktista sidonnaisuutta. Krugin mukaan frekvenssiä ja isomorfisuutta voitaisiinkin käyttää arvioitaessa sellaisten kiisteltujen elementtien kieliopillisuutta kuin prepositiot ja määritteet. Kieliopillistumisen astetta arvioitaessa voitaisiin siis käytännössä laskea kaikki tietyn lekseemin esiintymät sekä se, miten usein on kyse kieliopillisesta käytöstä. Jos ilmaus on hyvin yleinen ja sen muoto ja merkitys ovat isomorfisia, voidaan päätellä, että kyseessä on pitkälle kieliopillistunut kategoria.

KIELIOPILLISTUMINEN, KONSTRUKTIOT JA ANALOGIA

Kutsuttujen esitelmöijien lisäksi konferenssissa kuultiin yli 60 tavallista sektioesitel-

mää kahdessa rinnakkaissektiossa. Esitelmät oli pyritty jakamaan joko tutkimuksen kohteen tai lähestymistavan mukaan niin, että esimerkiksi kvantitatiivista käyttöpohjaista lähestymistapaa edustavat esitelmät olivat omassa sektiossaan, pragmaattista vahvistumista käsittelevät esitelmät tai apuverbien, pronominiin tai partikkeleiden kieliopillistumista koskevat esitykset omisinaan. Oma esitelmämme, joka käsitteli suomen *muka*-adverbin subjektiivistumista ja intersubjektiivistumista, oli sijoitettu diskurssipartikkelien kieliopillistumista käsittelevään sektioon.

Esitelmissä näkyi, miten esiintymämäärien osuuteen on kieliopillistumisessa alettu kiinnittää aiempaa enemmän huomiota. Varsin suuri osa esitellyistä tutkimuksista pohjautuikin laajoista korpuksista saatuun tietoon. Samalla kongressin anti vakuutti siitä, että suomalaisessa kieliopillistumista käsittelevässä tai sitä sivuavassa tutkimuksessa ollaan aivan etulinjassa, jollei suoraan edelläkävijöitä. Suomalaisessa tutkimuksessa on jo otettu vakavasti korpuksen osuus ja se, että todellisen kuvan kielen muutoksista saa vain katsomalla oikeaa aineistoa ja siinä esiintyvää vaihtelua esimerkiksi frekvensseissä.

Uusina ajatuksina kongressissa esiteltiin myös kieliopillistumisteorian ja konstruktiokieliopin yhteistä rajapintaa sekä analogian osuutta kieliopillistumisessa (esimerkiksi DIRK NOËL Ghentin yliopistosta ja SEBASTIAN HOFFMAN Zürichin yliopistosta). Laajojen korpuksen pohjalta voidaan selvästi saada yksityiskohtaista tietoa kieliopillistumisen prosessinluonteisuudesta, lähinnä siitä merkityksenmuutokselle keskeisestä vaiheesta, jolloin kieliopillistumassa olevan konstruktion merkitys on osittain monitulkintainen. Näin tapahtuu nimenomaan tajaan esiintyvien konstruktioiden kohdalla: jotta tietyssä kontekstissa syntyvä uusi merkitys voisi vakiintua ja syrjäyttää vanhan

merkityksen, täytyy ilmauksen olla riittävän frekventti. Harvakseltaan esiintyvien konstruktioiden osalta tällainen vähittäinen muutos ei kuitenkaan korpuksessa näy. Tästä syystä voidaan esittää, että erotetaan kaksi toisistaan poikkeavaa kieliopillistumiskehitystä, »normaali» kieliopillistumisprosessi, joka voidaan jäljittää korpuksista, sekä siitä poikkeava prosessi, jossa kieliopillistumista tapahtuu analogian kautta (*grammaticalization by analogy*). Jälkimmäinen selittäisi pienifrekvenssiset kieliopilliset ilmaukset: tällaiset uudet kieliopilliset konstruktiot eivät kehity normaalin, korpuksista jäljitettävissä olevan monitulkintaisuusvaiheen kautta, vaan paraleelisesti niin, että ne ottavat mallia jo olemassa olevista konstruktioista. Tietyt konstruktiot voivat siis kieliopillistua ikään kuin hypäämällä valmiille kieliopillistumispolulle, eivät alkupäähän vaan matkan varrelle, kulkematta läpi koko jatkumoa samalla tavalla kuin suurifrekvenssiset ilmaukset. Näin voidaan Hoffmanin mukaan selittää muun muassa sellaisten englannin kielen pienifrekvenssisten kompleksisten prepositioiden kuin *in view of* ja *in terms of* kieliopillistuminen: oletetaan, että on olemassa abstrakti kieliopillinen konstruktio *PREP – N – PREP*, joka voi täyttyä uusilla leksikaalisilla elementeillä. Tämä voi tapahtua hyvin nopeasti ja ilman muita kieliopillistumiselle tyypillisiä piirteitä.

Kieliopillistumiseen ja erityisesti adpositioiden syntyyn liittyvästä analogiasta ovat Suomessa kirjoittaneet muun muassa Krista Ojutkangas (2001: 91) ja Minna Jaakola (2004: 191–194). Postpositiokonstruktioiden synnyssä he erottavat toisistaan yhtäältä diakronisen evoluutioprosessin, jossa substantiivikonstruktiosta kehittyy postpositiokonstruktio, ja toisaalta synkronisen derivaatioprosessin, jossa genetiiviattribuutti–pääsana-yhtymä toimii analogisena mallina uusille adpositiokonstruk-

tiolle. Kun uusien konstruktioiden synty voidaan vaihtoehtoisesti nähdä myös synkronisena prosessina, on ymmärrettävää, että historiallisesti ei ole mahdollista eikä tarpeellistakaan selvittää jokaisen konstruktion vähittäistä muutosprosessia esimerkiksi kieliopillistumisen parametrien avulla. Jos siis hyväksytään, että diakronisen tason evoluutioprosessiin voi liittyä myös synkronisen tason analogisia prosesseja, ei tarvitse olettaa, että kaikkien ilmausten kieliopillistumista voitaisiin selvittää yhtä kattavasti korpusten avulla. Tällöin ei myöskään ole tarpeen olettaa, että itse kieliopillistumisteoriaan — sellaisena kuin se käsittää nimenomaan muutoksen prosessinluonteisuuden ja käsitykset yksisuuntaisista morfosyntaktisista ja semanttis-pragmaattisista jatkumoista — pitäisi tehdä laajennus, joka ottaisi huomioon myös pienifrekvenssisten konstruktioiden kehityksen.

ONNISTUNUT JA KIINNOSTAVA KOKONAISUUS

Jossain määrin yllättävää oli englannin kieltä käsittelevien esitelmien suuri määrä konferenssissa. Vaikka enin osa konferenssin osallistujista tulikin Manner-Euroopasta, heidän tutkimuskohteenaan oli yleisimmin englannin kieli. Jälleen esitettiin se usein toistuva toive, että kieliopillistumisprosesseja tulisi tutkia yksityiskohtaisesti erityyppisistä kielistä. Vetoamus ei kuitenkaan saanut osallistujia vielä samassa määrin kiinnostumaan keskieurooppalaisesta näkökulmasta katsottuna eksoottisista kielistä, kuten kiinasta, japanista tai suomesta, kuin englannin tai vaikkapa saksan tai hollannin kieltä käsittelevistä esitelmistä.

Konferenssin suurimpana antina voi pitää sitä, että tapahtumaan oli kokoontunut nimenomaan samankaltaisista ilmiöistä

kiinnostuneita kielentutkijoita, joilla oli melko yhtenäinen teoriatausta ja näkemys kielenmuutoksesta. Esimerkkinä tästä on vaikkapa esiteltyjen tutkimusten käyttöpohjaisuus: puhtaasti teoreettisia, konstruoiduilla esimerkeillä havainnollistettuja esitelmiä ei tässä konferenssissa kuultu. Konferenssin osallistajat olivat suhteellisen nuoria, väitöskirjaansa valmistelevia jatko-opiskelijoita tai vastaväitelleitä tutkijoita. Osallistujiltaan näin homogeeniseen konferenssiin osallistuminen onkin luonteva tapa levittää tietoa eri puolilla tehtävästä tutkimuksesta sekä rakentaa samoista aiheista kiinnostuneiden tutkijoiden verkostoa. ■

TARU NORDLUND

HELI PEKKARINEN

Sähköpostit: taru.nordlund@helsinki.fi

heli.pekkarinen@helsinki.fi

LÄHTEET

- BENVENISTE, EMILE 1971 [1958]: *Problems in general linguistics*. Kääntänyt Mary Elisabeth Meek. Coral Gables: University of Miami Press.
- BOLINGER, DWIGHT 1980: *Language: The loaded weapon*. London: Longman.
- FISCHER, OLGA – ROSENBAACH, ANETTE 2000: Introduction. – Olga Fischer, Anette Rosenbach & Dieter Stein (toim.), *Pathways of change: Grammaticalization in English* s. 1–37. Studies in Language Companion Series 53. Amsterdam: John Benjamins.
- HAKULINEN, AULI – SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1992: Finnish *kato*: From verb to particle. – *Journal of Pragmatics* 18 s. 527–549.
- HOPPER, PAUL 1991: On some principles of grammaticization. – Elizabeth Traugott & Bernd Heine (toim.), *Approaches to grammaticalization* 1

- s. 17–35. Amsterdam: John Benjamins.
- JAAKOLA, MINNA 2004: *Suomen genetiivi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KRUG, MANFRED 2000: *Emerging English modals: A corpus-based study of grammaticalization*. Topics in English Linguistics 32. Berlin: Mouton de Gruyter.
- LAITINEN, LEA 1992: *Välttämättömyys ja persoona: Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1993: Nesessiivirakenne, kieliopillistuminen ja subjektiivisuus. – *Virittäjä* 97 s. 149–170.
- LEHMANN, CHRISTIAN 1995 [1982]: *Thoughts on grammaticalization*. Lincom Studies in Theoretical Linguistics 1. München: Lincom Europa.
- LYONS, JOHN 1982: Deixis and subjectivity: *Loquor, ergo sum?* – Robert J. Jarvella & Wolfgang Klein (toim.), *Speech, place, and action: Studies in deixis and related topics* s. 101–124. New York: Wiley.
- OJUTKANGAS, KRISTA 2001: *Ruumiinosanimien kieliopillistuminen suomessa ja virossa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- TRAUGOTT, ELIZABETH 1982: From propositional to textual and expressive meanings: Some semantic-pragmatic aspects of grammaticalization. – Winfred P. Lehmann & Yakov Malkiel (toim.), *Perspectives on historical linguistics* s. 245–271. Amsterdam: John Benjamins.
- 1989: On the rise of the epistemic meanings in English: An example of subjectification in semantic change. – *Language* 65 s. 31–55.
- 1995: Subjectification in grammaticalisation. – Dieter Stein & Susan Wright (toim.), *Subjectivity and subjectivisation: Linguistic perspectives* s. 31–54. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2003: From subjectification to intersubjectification. – Raymond Hickey (toim.), *Motives for language change* s. 124–139. Cambridge: Cambridge University Press.